

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کی وی کی اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

بررسی و تحلیل توسعه و پیشرفت اقتصادی در سیره اهل بیت (علیهم السلام)

با رویکرد فازی

علی اصغر سعدآبادی^۱

سید مصطفی محمدپور نارنجی^۲، محمد مهدی ذوالفقارزاده^۳

چکیده

یکی از مسائل مهم بسیاری از کشورهای مسلمان، دستیابی به الگویی مطابق با پیش فرض‌های مذهبی و فرهنگی کشورها برای توسعه و پیشرفت می‌باشد. از طرفی اسلام نگاهی متفاوت به انسان و خواسته‌های او دارد و در بسیاری از مسائل دستورالعمل‌های جامعی در جهت رشد و توسعه بشریت ارائه داده است. از همین جهت بیانات ائمه معصومین علیهم السلام خاستگاه و محرک بسیاری از سازه‌های تفکری دال بر اصلاح سیستم‌های اقتصادی می‌باشد؛ لذا پژوهش حاضر بر آن است با بررسی توصیفی-تحلیلی، اهداف و شاخص‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی را در سیره ائمه معصومین علیهم السلام رصد نماید. در این پژوهش، ابتدا به روش تحلیل مضمون شاخص‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی در پرتو رهنمودهای ائمه معصومین علیهم السلام از کتاب مفاتیح الحیات مورد شناسایی قرار گرفتند؛ سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفته و ۱۳۱ مؤلفه شناسایی گردید؛ سپس جهت آزمون نتایج از تکنیک دلفی فازی استفاده شد. در نهایت ۱۳ مضمون پایه توسعه و پیشرفت اقتصادی، از مجموعه داده‌ها شناسایی گردید. نوع پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و روش آن بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها توصیفی و از نوع پیمایشی می‌باشد.

واژگان کلیدی: پیشرفت اقتصادی، حکمرانی، توسعه اقتصادی، شاخص‌های پیشرفت اقتصادی

مقدمه

موضوع توسعه و پیشرفت در کشورهای اسلامی همواره یکی از مسائل جدی و چالش برانگیز بوده است. توسعه یک مفهوم چند بعدی است که بیانگر ارتقاء جامعه از مرحله‌ای به مرحله بالاتر می‌باشد. توسعه در تمام ابعاد اعم از سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، از جمله دغدغه‌های ملت‌ها و جوامع گوناگون به‌ویژه طی چند قرن اخیر بوده است. در این میان، پیشرفت اقتصادی و رسیدن به قله‌های پیشرفت یکی از اهداف اساسی هر جامعه، به‌ویژه جوامع اسلامی می‌باشد. توسعه اقتصادی بدنبال ایجاد ثروت و رفاه اقتصادی است، و وظیفه‌اش در

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری علم و فناوری دانشکده علوم و فنون نوین دانشگاه تهران (نویسنده مسئول مکاتبات): alisadabadi@ut.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت فناوری دانشکده علوم و فنون نوین دانشگاه تهران: M.mohamadpour@ut.ac.ir

۳. استادیار دانشکده علوم و فنون نوین دانشگاه تهران: Zolfaghar@ut.ac.ir

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

تولید قدرت، معرفت، و تعهد و عواطف در جهت هماهنگی با دیگر خرده نظام‌ها است. توسعه اقتصادی از مباحث مهمی است که تبیین آن با رویکرد اسلامی، می‌تواند نقطه عطفی در تحولات اقتصادی در سطح کلان پدید آورد. در نظام اسلامی توسعه اقتصادی از جایگاه خاصی برخوردار است و جوامع اسلامی با پیروزی از دستورات اسلامی در حوزه اقتصاد می‌توانند گامی بلند در جهت رشد و پیشرفت جامعه خود بردارند. بر این اساس این تحقیق با بررسی احادیث معصومین به دنبال شناسایی شاخص‌های مؤثر در توسعه اقتصادی از نگاه اسلام می‌باشد. بنابراین، مهمترین سوالات این پژوهش را می‌توان به شرح زیر فهرست کرد:

- ✓ تعریف توسعه و پیشرفت اقتصادی از دیدگاه ائمه معصومین علیهم‌السلام چیست؟
- ✓ اهداف و شاخص‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی از دیدگاه ائمه معصومین علیهم‌السلام کدامند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مطالعات توسعه از دهه‌ی ۱۹۴۰، نخست در حوزه‌ی علوم اقتصادی و با تأسیس مکتب ساختاری توسعه‌ی اقتصادی در آمریکای لاتین مطرح شد که راثول پریش و سلسو فورتادو (اقتصاددانان آرژانتینی و برزیلی) نقش عمده‌ای در این زمینه ایفا کردند (Shard, Miller & Haller, 1998: 82-83). دانشمندان، تعاریف گوناگونی از توسعه ارائه داده‌اند. میردال توسعه را به معنای ارتقای مستمر کل جامعه و نظام اجتماعی به سوی زندگی بهتر، یا انسانی‌تر است (نراقی، ۱۳۷۰: ص ۳۱). توسعه مقوله‌ای ارزشی، جریانی چندبعدی و پیچیده است که ارتباط نزدیکی با مفهوم بهبود دارد (ازکیا، ۱۳۸۱: ۸). تودار توسعه را اینگونه تعریف نموده است: توسعه را باید جریانی چند بعدی دانست که مستلزم تغییرهای اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است. توسعه باید نشان دهد که مجموعه نظام اجتماعی، هماهنگ با نیازهای متنوع اساسی و خواسته‌های افراد و گروه‌های اجتماعی در داخل نظام، از حالت نامطلوب زندگی گذشته خارج شده و به سوی وضع یا حالتی از زندگی که از نظر مادی و معنوی بهتر است سوق می‌یابد (تودار، ۱۳۷۸: ص ۲۳). در جایی دیگر بلک توسعه را به معنای دستیابی به شماری از "آرمان‌های نوسازی" از جمله افزایش بهره‌وری، برابرسازی اقتصادی و اجتماعی، معرفت مدرن، بهبود نگرش‌ها و نهادهای پیشرفته، و پدیدآوردن نظام عقلایی و هماهنگ به منظور سیاست‌گذاری تفسیر می‌شود که می‌تواند برخی از وضعیت نامطلوب را در نظام‌های اجتماعی توسعه نیافته برطرف سازد (جهانیان، ۱۳۸۶: ص ۱۵۹).

توسعه پایدار به معنی تلفیق اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثرسازی رفاه انسان فعلی، بدون آسیب به توانایی نسل‌های آتی برای برآورده کردن نیازهایشان است. توسعه پایدار تنظیم و ساماندهی تعامل انسان و محیط و تعامل انسان با انسان را در برمی‌گیرد (Lélé, 1991: 607-21; Ojo & others, 2013: 33; Kemp & Pareto, 2005: 13-14; Johnson & Filippini, 2013: 97).

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

توسعه دارای ابعاد مختلفی همچون توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است که اساساً با تأکید بر فرهنگ و اهداف جامعه تعریف شده است. یعنی این اصطلاح در گفتمان‌های خاص دارای معانی متعددی است (عنبری، ۱۳۸۱: ۱۲).

فرانسوا پرو^۱ توسعه اقتصادی را ناشی از تغییرهای روحی و اجتماعی قوم یا ملتی می‌داند که در نتیجه این تغییرهای روحی و اجتماعی قدرت تولیدی نظام اقتصادی در یک جبهه وسیع، پیوسته و مداوم افزایش می‌یابد (جهانیان، ۱۳۸۶: ص ۱۵۹). کیندل برگر^۲ بیان می‌دارد که توسعه اقتصادی بر مبنای تولید بیشتر و پدید آمدن تحول در چگونگی تولید و بر تجدید نظر در تخصیص منابع و نیروی کار به شعبه‌های مختلف تولید استوار است (برگر، ۱۳۵۷: ص ۷). میردال^۳ توسعه اقتصادی را بعنوان حرکت نظام هماهنگ و یکدست اجتماعی به سمت جلو تعریف می‌کند (Myrdal, 1967).

در نهایت عدم دستیابی به توسعه اقتصادی، باعث ایجاد مشکلات جدی در فرآیند توسعه می‌شود. ملت فقیر و توسعه نیافته چگونه می‌تواند شاهد رشد و شکوفایی استعدادهای بی‌کران آحاد خود در تمام زمینه‌ها باشد و ثمره شیرین تحقق آرمان‌ها، ارزش‌ها و خواست‌های مادی و معنوی‌اش را برچیند. بدون دستیابی به توسعه اقتصادی نمی‌توان به خودکفایی و رهایی از وابستگی اقتصادی که از ارزش‌های مهم جامعه انسانی است، دست یافت؛ به‌ویژه برای مردمی که استقلال، آزادی و خروج از سلطه بیگانگان و برقراری نظامی بر مبنای اسلامیت و جمهوریت، جزو هدف‌ها و آرمان‌های اساسی آنان بوده است. بی تردید توسعه اقتصادی در حفظ ملت‌ها، پایدار ماندن شئون ملی، وحدت و همبستگی عمومی، ارجمندی نظام حاکم و مبانی آن، اهمیت به سزایی دارد (نظرپور، ۱۳۹۰: ص ۱۷۸).

در مبانی اسلامی و کلام ائمه معصومین علیهم‌السلام نیز شاخص‌هایی برای تحقق توسعه اقتصادی بیان شده است. دین مبین اسلام با تعبیر مختلفی جامعه اسلامی را به سمت پیشرفت و توسعه اقتصادی سوق می‌دهد. به عنوان نمونه حضرت علی علیه السلام از همان ابتدای تشکیل حکومت اسلامی اهداف و مقاصد اقتصادی حکومت را معرفی و تبیین نمودند (بحارالانوار، ج ۷۷: ۴۲۳). در کتاب مفاتیح الحیات نیز می‌توان به بررسی مسأله توسعه اقتصادی از نگاه ائمه معصومین علیهم‌السلام پرداخت. با تحلیل محتوای احادیث گردآوری شده در کتاب مفاتیح الحیات از ائمه معصومین علیهم‌السلام، می‌توان متوجه اهمیت مبحث توسعه و پیشرفت اقتصادی از دیدگاه اسلام شد. در این پژوهش ضمن تلاش تفسیرگرایانه، شاخص‌ها و اهداف توسعه و پیشرفت

1. F.Pero
2. Ch.Berger
3. Myrdal

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

اقتصادی در مکتب اسلام مورد بررسی قرار گرفته و سعی در ارایه مضمون‌های پایه از توسعه و پیشرفت اقتصادی در سیره اهل بیت علیهم السلام شده است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از حیث جهت‌گیری، بنیادی، و بر مبنای اهداف، اکتشافی است. ماهیت تحقیق نیز کمی- کیفی (تلفیقی) است. روش پژوهش حاضر، توصیفی- تحلیلی از نوع تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون، یکی از روش‌های پایه‌ای و کارآمد تحلیل کیفی است (براون^۱، ۲۰۰۶: ۷۸). در واقع، تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۰، ۵-۱۵۴). تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در مرحله اول^۲ و دوم^۳ پژوهش حاضر، روش مصاحبه عمیق است. مصاحبه‌های اولیه به صورت کاملاً باز و ساختار نیافته انجام گرفت و به مرور با توجه به پاسخ‌های داده شده به سؤالات و کدگذاری مصاحبه‌های اولیه و یافتن سرنخ‌های بیشتر برای سؤالات بعدی، شکل سؤالات تاحدی تغییر کرد؛ هرچند تمام سؤالات مرتبط با موضوع و در چارچوب پی بردن به اهداف اصلی پژوهش بود. در مرحله سوم پژوهش، به منظور جمع‌آوری آراء خبرگان برای پیاده‌سازی در تکنیک دلفی فازی، از پرسشنامه هفت مقیاسی استفاده شده است. در تعیین روایی پرسشنامه، از روش روایی محتوا (اعتبار محتوا) و به منظور تعیین پایایی آزمون از روش آلفای کرونباخ استفاده گردیده است. از آنجا که ضرایب آلفای به دست آمده برای تک تک متغیرها و ابعاد محاسبه شده بزرگتر از ۰,۷ می‌باشد (۷,۶۷)، لذا می‌توان نتیجه گرفت که پرسشنامه مورد استفاده، از قابلیت اعتماد لازم برخوردار می‌باشد.

جامعه آماری این پژوهش، کلیه خبرگان و متخصصان علوم اسلامی، مدیریت دولتی، مدیریت تطبیقی و توسعه، مطالعات سیاسی، مدیریت خط‌مشی‌گذاری، و علوم خارج هستند که در حیطه پژوهش، صاحب‌رای و صاحب‌نظرند. نمونه آماری پژوهش، مشتمل بر ۴۲ نفر از اساتید مجرب و صاحب‌نظر در حیطه‌های فوق‌الذکر از حوزه علمیه قم، دانشگاه تهران، دانشگاه علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه امام حسین علیه‌السلام هستند.

روش نمونه‌گیری پژوهش، روش گلوله برفی^۴ است. گلوله برفی روشی سودمند برای مطالعات کیفی و اکتشافی است. در این روش، نفر اول، شخص دوم را به پژوهشگر معرفی می‌کند و نفر بعدی نیز همین‌طور و این روند ادامه می‌یابد (Baltar, 2012, 60).

1 . Braun

۲. تحلیل مضمون

۳. کدبندی و حصول به اجماع بوسیله نرم‌افزار MAXQDA

4. snowball Sampling

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

در گام اول، طی فراگرد گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش، با بهره‌گیری از مصاحبه‌هایی نیمه ساختار یافته با خبرگان منتخب، داده‌های اولیه پژوهش که معطوف به شناسایی شاخص‌ها و اهداف توسعه و پیشرفت اقتصادی در مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در کتاب مفاتیح الحیات بودند، گردآوری شد. در گام دوم، متن پیاده شده مصاحبه‌ها چندین مرتبه مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و ۲۴۶ کد اولیه شناسایی و استخراج گردید. سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفته و ۱۳۱ مولفه مورد اجماع قرار گرفت؛ سپس جهت آزمون نتایج از تکنیک دلفی فازی استفاده شد. در نهایت ۱۳ مضمون پایه توسعه و پیشرفت اقتصادی از مجموعه داده‌ها شناسایی گردید.

روش دلفی^۱ به عنوان یک ابزار کارا برای تعیین موضوعات مهم و اولویت‌بندی توصیفی این عوامل در تصمیم‌های مدیریتی شناخته شده است. این روش، حاصل مطالعاتی است که شرکت راند^۲ در دهه ۱۹۵۰ با هدف خلق روشی برای کسب اجماع بین متخصصان گروه انجام داده است (Okoli & Pawlowski, 2004: 15-21). روش سنتی دلفی، همیشه از همگرایی پایین نظرات متخصصان، هزینه اجرایی بالا و احتمال حذف نظرات برخی از خبرگان، مورد انتقاد بوده است. موری^۳ و همکاران برای بهبود روش دلفی سنتی، مفهوم یکپارچه سازی روش دلفی سنتی با تئوری فازی را در سال ۱۹۸۵ ارائه دادند (Hsu & Yang, 2000: 68). ایشیکاوا^۴ و همکاران کاربرد تئوری فازی را در روش دلفی پیش‌تر معرفی کردند و الگوریتم یکپارچه سازی فازی را توسعه دادند (Kue & Chen, 2007: 1934). پس از آنها سو^۵ و یانگ^۶ عدد فازی مثلثی را برای دربرگرفتن نظرات متخصصان و ایجاد روش دلفی فازی به کار بردند (Hsu & Yang, 2000: 69).

در این پژوهش، ما از روش دلفی فازی پیشنهاد شده بوسیله ایشیکاوا (۱۹۹۳) که از رایج‌ترین دلفی فازی‌های مورد استفاده در سطح بین‌المللی است، استفاده کرده‌ایم.

از آنجاییکه خصوصیات متفاوت افراد بر تعابیر ذهنی آنها نسبت به متغیرهای کیفی اثرگذار است، لذا با تعریف دامنه متغیرهای کیفی، خبرگان با ذهنیت یکسان به سوال‌ها پاسخ داده‌اند. این متغیرها با توجه به جدول ۱ به شکل اعداد فازی مثلثی تعریف شده‌اند. جدول شماره ۱ بیانگر متغیرهای کلامی و عدد فازی مثلثی نظیر آن است.

-
1. Fuzzy Delphi
 2. Rand
 3. Mouri
 4. Ishikawa
 5. Hsu
 6. Yang

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی و سیم‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

جدول ۱ اعداد فازی مثلثی متغیرهای کلامی

متغیر کلامی	عدد فازی مثلثی متناظر
کاملاً مناسب	(۹،۱۰،۱۰)
مناسب	(۷،۹،۱۰)
تا حدودی مناسب	(۵،۷،۹)
بی‌تاثیر	(۳،۵،۷)
تا حدودی نامناسب	(۱،۳،۵)
نامناسب	(۰،۱،۳)
کاملاً نامناسب	(۰،۰،۰)

۱. خلق عدد فازی مثلثی T_{ij} برای هر خبره؛ در هر معیار، T_{ij} انعکاس دهنده خبره مورد نظر به شرح زیر است:

$$T_{ij} = (L_{ij}, M_{ij}, U_{ij})$$

که در آن:

$$M_{ij} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n M_{ij}} \quad \text{و} \quad U_{ij} = \text{Max}\{U_{ij}\} \quad \forall j \quad \text{و} \quad L_{ij} = \text{Min}\{L_{ij}\} \quad \forall j$$

میانگین هندسی M_{ij} در عدد فازی مثلثی، برای اشاره به اجماع گروه متخصصان در مورد هر معیار به کار رفته است. مقادیر حداکثر و حداقل نظرهای کارشناسی به عنوان دو نقطه پایانی اعداد فازی مثلثی استفاده می‌شود (Chang, 1998: 83). مقادیر حداکثر و حداقل نظرات خبرگان، نماینده مناسبی برای کل دامنه تغییرات نیستند (Mikhailov, 2003, 367) و دقت محاسبات را کاهش می‌دهند. برای رفع این نقیصه در تجمیع نظر خبرگان، از میانگین هندسی مقادیر ابتدایی و انتهایی استفاده گردید (Davis, 1994, 52).

۲. فازی زدایی کردن؛^۱ از فرمول نقطه ثقل مرکزی ساده^۲ برای فازی زدایی کردن استفاده شده است.

۳. یک مقدار آستانه^۳ α را به منظور غربال نمودن عوامل نامناسب انتخاب کنید.

(الف) عامل تاثیر گذار پذیرفته می‌شود اگر: $S_{ij} \geq \alpha$

(ب) عامل تاثیر گذار پذیرفته نمی‌شود اگر: $S_{ij} < \alpha$

1. Defuzzification
2. Simple center of gravity
3. Threshold Value

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

اساساً، مقدار آستانه با استنباط ذهنی تصمیم گیرنده معین می شود و مستقیماً بر روی تعداد عواملی که غربال می شوند، تاثیر خواهد گذاشت. هیچ راه ساده یا قانون کلی برای تعیین مقدار این آستانه وجود ندارد. چن و وانگ^۱، برای پژوهش‌هایی با بیش از ۱۰۰ مولفه، عدد ۷ را به عنوان حد آستانه در نظر می‌گیرند. در این پژوهش نیز با توجه به تعداد مولفه، عدد ۷ به عنوان حد آستانه در نظر گرفته شد.

مؤلفه‌های پیشرفت اقتصادی در پرتو فرمایشات ائمه معصومین علیهم‌السلام

مهم‌ترین ابعاد پیشرفت اقتصادی از دیدگاه ائمه معصومین علیهم‌السلام را می‌توان به شرح زیر فهرست کرد:

الف) تأمین نیازهای جامعه: یکی از هدف‌های حرکت جوامع به سمت توسعه و پیشرفت اقتصادی، تأمین نیازهای مردم و ایجاد این روحیه در اقشار مختلف جامعه می‌باشد. در تعالیم اهل بیت (علیهم‌السلام) در خصوص کمک در تأمین نیازهای مردم بسیار سفارش شده است. در همین رابطه رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمودند: هر کس برای برآوردن نیاز برادر مسلمان خود بکوشد گویا نه هزار سال با روزه‌داری روزها و شب زنده‌داری شب‌هایش خدا را عبادت کرده است (الفقیه، ج ۲، ص ۱۹۰). امام صادق (علیه‌السلام) نیز فرمودند: برآوردن نیاز مؤمن از ده طواف خانه‌ی خدا برتر است (الکافی، ج ۲، ص ۱۹۴). رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمودند: خدای متعال بندگانی دارد که آن‌ها را برای رفع نیازهای مردم اختصاص داده است. مردم در نیازمندی‌هایشان به آنان پناه می‌برند. اینان از عذاب الهی در امان‌اند (الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۳۵۸). امام صادق (علیه‌السلام) فرمودند: شیعیان ما را به دو خصلت بیامیید. اگر این دو خصلت را نداشتند حتماً از آنان دوری کنید. مفضل بن عمر پرسید: آن دو کدام‌اند؟ فرمود: مواظبت بر نماز اول وقت و یاری رساندن به برادران دینی، گرچه اندک باشد (مصادقه الاخوان، ص ۳۶).

ب) توجه به بیت‌المال و دقت در مصارف آن: کلمه بیت‌المال مرکب از دو واژه "بیت" و "مال"، به معنای خانه دارایی و خزینه مال است. و در اصطلاح به دو معنا می‌آید: گاهی به معنای اموال عمومی و حکومتی و هر آنچه که مردم به نحوی در آن حق دارند، استفاده می‌شود و گاهی به معنای مکانی که اموال عمومی در آن نگهداری می‌شود. معنای اول قائم به اموال است و معنای دوم قائم به مکان است. (لغت نامه دهخدا). بیت‌المال، در نظام اقتصادی اسلام، بیشترین مباحث را به خود اختصاص داده و از جایگاهی ویژه برخوردار است. هدف از بیت‌المال، تأمین اهدافی بلند در حرکت تکاملی انسان به سوی سعادت و معنویت و قرب الهی است. بنابراین یکی از شاخص‌های اساسی در توسعه و بالاجس توسعه اقتصادی توجه و دقت در مصرف اموال عمومی یا همان بیت‌المال می‌باشد. پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) با انجام هزینه صحیح و دقیق بیت‌المال، عقب ماندگی شدید اقتصادی را که مانع پیشرفت و تحقق اهداف مقدس اسلامی بود مرتفع ساخت. از اینرو جامعه

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

برای حرکت به سمت توسعه و پیشرفت نیازمند به رعایت حقوق بیت المال می‌باشد. امیر مؤمنان (علیه‌السلام) به فرمانداران خود نوشتند که نوک قلم‌های خود را باریک کنند و از فاصله سطرها بکاهند و جملات غیر لازم را حذف کنند و اصل مطالب را با عباراتی کوتاه بنویسید و از قلم‌فرسایی بپرهیزید، زیرا بودجه مسلمانان زیان رساندن را بر نمی‌تابد (کتاب الخصال، ص ۳۱۰). در جایی دیگر امیرمؤمنان (علیه السلام) در عهدنامه به مالک اشتر علت اهتمام و دقت در صرف اموال بیت‌المال را شرکت و سهامداری عمومی دانسته، می‌فرماید: بپرهیز از اینکه چیزی را که همه مردم در آن سهیم اند به خود یا کسانی خاص اختصاص دهی (نهج البلاغه، نامه ۵۳). **ج) وقف:** کلمه «وقف» در زبان فارسی به معنی ایستادن، حبس کردن، توقف، منحصر کردن چیزی را به کسی، است (معین، ص ۵۰۴۷). در اصطلاح فقه و حقوق نیز مفهوم نگاهداشتن، بازداشتن، و منحصر کردن در همه جا مورد نظر است. وقف، یکی از راهبردهای مترقی اسلام برای تأمین نیازهای عمومی به ویژه نیازهای اقشار آسیب‌پذیر است و در اقتصاد از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اهتمام فوق‌العاده امیرالمؤمنین علیه‌السلام به سنت وقف، با توجه به درایت و حکمت بی‌نظیر ایشان، حاکی از اهمیت این سنت در مکتب اقتصادی اسلام است. و با توجه به این رویکرد امام علیه‌السلام شایسته است که وقف به عنوان یک نهاد مؤثر اقتصادی مورد توجه قرار گیرد. در بررسی که توسط گرن انجام گرفت، علت عقب ماندگی کشورهای مسلمان در سده‌های اخیر، ضعف نهادهای اسلامی همچون وقف برشمرده شده است (Kuran, 2008).

ویژگی عمده وقف به این است که کارکردهای اقتصادی آن تا حدود زیادی متفاوت از کارکردهای دو بخش مرسوم اقتصاد؛ یعنی بخش خصوصی و بخش عمومی است. زیرا وقف به لحاظ ارتباط موارد مصرف آن با تأمین نیازهای عمومی، مشابه نهادهای بخش عمومی است. ولی از این جهت که منابع مالی و مدیریت آن اصالتاً به عهده بخش خصوصی است، همانند نهادهای بخش خصوصی است. از این رو در اقتصاد جدید اینگونه نهادها، به عنوان بخش سوم اقتصاد شناخته می‌شوند. سنت وقف در مکتب اقتصادی اسلام دارای امتیازات ویژه‌ای است. زیرا اولاً در جامعه اسلامی به دلیل وجود انگیزه‌های معنوی و ایمان به جهان آخرت زمینه بسیار مساعدی برای تثبیت این رفتار وجود دارد و ثانیاً سنت وقف علاوه بر اینکه انگیزه نیرومند و مقدسی را برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به وجود می‌آورد، مهمترین هدف اقتصادی اسلامی یعنی توزیع عادلانه ثروت و درآمد را نیز محقق می‌سازد. ثالثاً، وقف راهبرد اقتصادی مناسبی برای تحقق مردم سالاری دینی است و انتظار می‌رود با تقویت این نهاد، بسیاری از هزینه‌های عمومی، که دغدغه تأمین آن‌ها، منجر به دخالت دولت در اقتصاد می‌گردد، توسط خود مردم تأمین گردیده، و زمینه‌های دخالت دولت در اقتصاد به حداقل مقدار آن کاهش یابد. (حسینی، ۱۳۸۲). پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نیز در مورد اهمیت وقف فرمودند: انسانی که از دنیا می‌رود

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

جز از ناحیه سه چیز پیوندش با دنیا قطع می‌شود: دانشی که از آن سود برده شود، یا صدقه جاری (وقف) یا فرزند صالحی که برایش دعا کند (روضه الواعظین، ص ۱۱؛ بحار الانوار، ج ۲، ص ۲۳)

د) **قناعت:** قناعت از ماده قنع گرفته شده است. از نظر لغوی به معنای اکتفا کردن به اندک از آنچه مورد نیاز انسان است، می‌باشد. (مفردات راغب، ص ۴۱۳). اقتصاد اسلامی بر خلاف اقتصاد غربی، بر قناعت و پرهیز از مصرف‌گرایی تأکید دارد. قناعت، در اندیشه امام علی (علیه السلام)، از ارکان اساسی مهم اقتصاد است. قناعت در مصرف، به معنای کاهش تولید و متوقف شدن رشد اقتصادی نیست، بلکه رعایت اصل قناعت، همراه با تولید فراوان، از عوامل مهم تحقق جهاد اقتصادی است. (مروتی و رحیمی؛ ۱۳۹۱) حضرت علی (علیه السلام) که از عالی‌ترین روحیه زهد و قناعت برخوردار بود، به قناعت به عنوان والاترین عنصر اقتصادی، بلکه ارزشی بسیار گرانبگر در حیات انسان می‌نگرند. ایشان بیشترین تولیدات اقتصادی را به همراه کمترین مصرف داشت که از این رهگذر، حضرت و کسانی که به او اقتدا می‌کردند، مدینه را از جهت رشد و توسعه اقتصادی، بویژه در بخش کشاورزی نمونه کردند و رفاه عمومی را افزایش دادند (رشاد، ۱۳۸۶، ص ۲۷۲). بیشتر نظریه‌های توسعه اقتصادی، برای عبور اقتصاد از مرحله سنتی به مدرن، تولید فراوان همراه با مصرف کم را سفارش می‌کنند که در واقع اشاره به وجود روحیه قناعت ورزی دارد (مروتی و رحیمی؛ ۱۳۹۱). مولای متقیان امام علی (علیه السلام) قناعت را موجب استقلال و خودکفایی فرد و جامعه می‌داند و آن را به منزله گنجی قلمداد می‌کند که انسان را بی نیاز کرده و او را به سوی آرامش هدایت می‌کند. (نهج البلاغه، حکمت، ۳۷۱). امام کاظم (علیه السلام) درباره اهمیت قناعت می‌فرماید: هرکس میانه‌روی و قناعت پیشه کند نعمتش پایدار شود (تحف العقول، ص ۴۰۳). در شرایط کنونی نیز یکی از اصول مهم اقتصاد مقاومتی، رعایت اصل قناعت می‌باشد.

ه) **زکات و انفاق:**

زکات و انفاق از جمله واجباتی است که در نه‌تنها موجب نقص و کاستی مال نمی‌شود، بلکه موجب فزونی و برکت آن هم می‌باشند و آثار فردی و اجتماعی فراوانی دارد. از جمله آثار فردی، تزکیه نفس از اخلاق رذیله و همچنین زیاد شدن رزق و روزی می‌باشد. در واقع زکات موجب برکت و زیاد شدن مال می‌شود چنان چه عادت هر شیء است که وقتی پاک شود، رشد می‌کند (نجفی، ص ۴۰). از جمله آثار اجتماعی پرداخت زکات می‌توان به تعدیل ثروت، ایجاد ثروت، تقویت بنیه دینی مردم و کم شدن مفساد اجتماعی اشاره نمود. یکی از راه‌های حلال کردن مال، پرداختن زکات، خمس و سایر حقوق مالی است که خداوند بر گردن انسان قرار داده است که پرداخت آن‌ها موجب ریشه کن شدن فقر شده و در کاهش تقاضای تهیدستان بسیار مؤثر است (فراهانی فرد، ۱۳۸۷). بنابراین زکات و انفاق از جمله شاخص‌های بسیار مؤثر در توسعه اقتصادی می‌باشد. در همین راستا امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: امواتان را با زکات حفظ کنید هیچ مالی در خشکی و دریا

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

تلف نشده، مگر به سبب ممانعت از زکات (ثواب العمال، ص ۴۶). رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به امیر مؤمنان (علیه السلام) فرمودند: ای علی! مالی که در آن وجود و بخشش نباشد خیری ندارد.

(و) **پرهیز از تضييع مال و نگهداری آن:** ثروت یا مال عبارتست از هر چیزی که یکی از حوائج طبیعی یا اعتباری، ضروری یا تجملی بشر را برآورد. ولی به عقیده بعضی مال یا ثروت عبارتست از چیزی که بشر آن را با کار بوجود آورده است (شهید مطهری، ۱۳۸۲). در اصطلاح حقوقی "مال" به چیزی گفته می‌شود که قابل استفاده بوده و از نظر اقتصادی ارزش مبادله‌ای داشته و قابل تبدیل به پول باشد. بنابراین ثروت یا مال از دیدگاه اسلامی چیزی است که دارای ارزش مستقیم یا غیرمستقیم مبادلاتی بوده و دارای منفعت عقلایی باشد. جایگاه و ویژگی اموال در نگرش اقتصاد اسلامی متأثر از جهان بینی الهی و نظام تشریح اسلامی است (حبیبی، ۱۳۸۹). یکی از جنبه‌های تضييع مال سپردن آن به دست ناهلان و غیرمتخصصین است که در واقع یکی از مصادیق "اکل مال به باطل" می‌باشد که در آیه ۲۹ سوره نساء^۱ بدان اشاره شده است. بنابراین حفظ مال و جلوگیری از تضييع آن یکی از شاخص‌های اساسی و مؤثر در توسعه اقتصادی می‌باشد. در این رابطه رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: بر شما نمی‌پسندم که مال را تباه کنید، بلکه در انفاق هم میانه رو باشید (دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۶۶) و همان گرامی از تباه کردن مال نهی کرد (احکام القرآن، ج ۴، ص ۱۰). امام صادق (علیه السلام) در جای دیگر فرمودند: کسی که مالش را ضایع و تباه کند دعایش مستجاب نمی‌شود (الکافی، ج ۲، ص ۵۱۱). در مورد اهمیت نگهداری از مال حضرت امام کاظم (علیه السلام) در این رابطه فرمودند: مردی نزد پدرم آمد و همچون خیرخواهان گفت: چرا اموالت را پاره پاره و پراکنده کردی؟ اگر در یک جا گرد آید هزینه نگهداری آن‌ها کمتر و سودشان افزون تر خواهد بود. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: آن‌ها را پراکنده‌ام تا اگر به شاخه‌ای از آن آسیبی رسید دیگری سالم بماند و این کیسه پول همه را یکجا گرد می‌آورد (الکافی، ج ۵، ص ۹۱).

(ز) **تولید و بهره‌وری:** یکی از شاخص‌های کلیدی در سنجش رشد اقتصادی، توجه به تولید و بهره‌وری می‌باشد. در واقع اگر تولید کالاها یا خدمات در یک کشور افزایش پیدا کند، می‌توان گفت که در آن کشور، رشد اقتصادی اتفاق افتاده است. رفاه اقتصادی جامعه در گرو دو عنصر محوری است: کوشش در تولید و قناعت در مصرف است. (تسنیم، ج ۱۷، ص ۳۴۴). مقصود از تولید در اینجا هر نوع اشتغال بکار مشروع برای تأمین زندگی و پیشرفت اقتصادی فرد و جامعه است و شامل تمام فعالیت‌ها از جمله کشاورزی، تجارت و ... می‌شود. برای دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی مستمر و پایدار می‌بایست افزایش نقش بهره‌وری کل عوامل تولید را در

۱. یا ایها الذین آمنوا لاتاکلوا اموالکم بینکم بالباطل الا ان تکون تجاره عن تراض منکم و لاتقتلوا انفسکم ان الله کان بکم رحیما

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

رشد اقتصادی کشور در نظر داشت زیرا بهره‌وری مهم‌ترین عامل رسیدن به رشد اقتصادی مستمر است که با توجه به اهمیت روزافزون آن، یکی از مباحث مهم در دهه‌های اخیر، توجه جدی به نقش تولید و عوامل بهره‌وری آن می‌باشد (سلطانی، ۱۳۸۸).

در این رابطه اسلام تاکیدات فراوانی بر کار و تولید و استفاده از تمام ظرفیت‌های موجود در این زمینه داشته است. حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند: ملتی که آب و زمین کشاورزی به اندازه کافی دارد ولی آب-ها را مهار و زمین را اصلاح نکند و از آن‌ها بهره‌برداری نکند و در اثر کم‌کاری یا بدکاری محتاج گردد از رحمت حق دور باد. (قرب الاسناد، ص ۵۵). رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمودند: اصلاح و بهره‌آور ساختن مال جوانمردی است (الفقیه، ج ۳، ص ۱۶۶). امام صادق (علیه السلام) فرمودند: بر تو باد به بهره‌آور ساختن مال زیرا مایه شرافت برای کریم و بی نیازی از فرومایه است (الکافی، ج ۵، ص ۸۸).

ح) کسب حلال:

با نگاهی به آیات قرآن کریم به اهمیت کسب روزی حلال می‌رسیم. قرآن هرگز ما را به چشم پوشی از مواهب الهی دعوت نکرده است و فقر را ارزش و نعمت به حساب نیاورده و همیشه آدمی را دعوت به فعالیت نموده است تا از طریق کار و کوشش خود به روزی حلال دسترسی داشته باشد و دستور داده است که از روزی حلال و پاکیزه بخورید (بقره، ۵۷، ۱۶۸). معصومین علیه‌السلام همواره با گفتار و عمل، پیروان خود را به تلاش برای به دست آوردن روزی حلال تشویق کرده و حلال بودن روزی را ویژگی لازم و دائمی درآمدها دانسته‌اند. خاتم پیامبران الهی (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: کسب حلال، بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است (جامع الخبار، ص ۱۳۹). همچنین می‌فرمایند: عبادت ۱۰ جزء دارد، که ۹ جزء آن طلب روزی حلال است (جامع الخبار، ص ۱۳۹). رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: کسی که در راه کسب روزی حلال برای خانواده-اش بکوشد مانند مجاهد در راه خداست (الفقیه، ج ۳، ص ۱۶۸).

ط) توسعه کشاورزی و دامداری: کشاورزی یکی از بخش‌های مهم در توسعه و رشد اقتصادی کشورها می‌باشد. کشاورزی با ایجاد پیوندهایی با سایر بخش‌ها از طریق عواملی همچون فراهم آوری مواد غذایی برای مصرف، عرضه نیروی کار (به ویژه به بخش صنعت)، ایجاد بازار برای محصولات صنعتی، عرضه پس انداز و امکان تحصیل درآمد ارزی، در رشد اقتصادی تاثیر بسزائی دارد و عامل مهمی در توسعه اقتصادی کشورها محسوب می‌گردد (Johnston and Mellor, 1961). رشد بخش کشاورزی از طریق تأثیرگذاری بر بهره‌وری عامل کل سهم چشمگیری در رشد اقتصاد دارد (Erh-Cheng, 1988).

در اسلام نیز کشاورزی به سبب تأثیر اساسی در زندگی مردم و رونق اقتصادی جامعه، در موارد بسیار زیادی مورد تاکید فراوان آیات و احادیث اهل بیت (علیهم‌السلام) قرار گرفته است و به عنوان محبوبترین حرفه نزد

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

خدای بزرگ، بهترین شغل و شغل پیامبران معرفی شده است. امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) می‌فرماید: یکی از راه‌های تأمین معاش، آبادسازی زمین است چرا که خدای متعال فرموده: اوست که شما را از زمین پدید آورده و در آن رشدتان داده و از شما خواسته است که در آن آبادانی کنید تا به وسیله دانه‌ها و ثمره‌ها و مانند آن‌ها که از زمین حاصل می‌شوند امرار معاش کنید [یعنی آبادسازی زمین مایه رفاه مردم و آسایش زندگی است] (وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۵). امام باقر (علیه‌السلام) فرمودند: بهترین کارها کشاورزی است که نیک و بد از حاصل آن می‌خورند. هرگاه نیکان از آن چیزی بخورند و بیاشامند برای کشاورز استغفار می‌کنند (بحالانوار، ج ۱۰۰، ص ۶۹؛ الکافی، ج ۵، ص ۲۶۰). رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمودند: بر شماست که دامداری و کشاورزی کنید، چرا که آن دو [بامداد و شامگاه خیر رسانند، درآمد و رشد نیکویی دارند.] (کتاب الخصال، ص ۴۶؛ المحاسن، ص ۶۴۳).

ی) توسعه تجارت: بیشتر اقتصاددانان معتقدند که تجارت، موتور توسعه در جوامع امروزی است. آنان ادعا می‌کنند که تجارت بین الملل امکان بهره‌گیری از توانمندی‌های اقتصادی بالقوه را، با توجه به مزیت‌های نسبی موجود و قابل خلق، بوجود می‌آورد و علایم روشنی را برای سرمایه‌گذاری در طرح‌های اقتصادی سودآور و قابل رقابت در عرصه جهانی پدیدار می‌سازد. همچنین تجارت بین‌الملل یا بازبودن اقتصاد، نرخ رشد اقتصاد را از طریق دسترسی به بازارهای خارجی، تکنولوژی و منابع تحت تأثیر قرار می‌دهد (فرهادی، ۱۳۸۳). در تعالیم اسلامی نیز به اهمیت تجارت بسیار توجه شده است طوری‌که حضرت امیرمؤمنان علی علیه‌السلام فرمودند: تجارت کنید تا خدا برکتان دهد. من از رسول خدا شنیدم که فرمودند: روزی ده جز دارد که نه جز آن در تجارت است (الفقیه، ج ۳، ص ۱۹۲)؛ در جایی دیگر نیز می‌فرمایند: درآمد مردم از پنج راه است:.... یکی از آن‌ها تجارت است (وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۵).

ک) توسعه صنعت: صنعت و صنعتی شدن پدیده‌ای است که بیش از سه قرن از عمر آن نمی‌گذرد، ولی تاثیرات شگرفی بر انسان و محیط زندگی او گذاشته است. با توجه به انقلاب صنعتی در اروپای غربی و رشد و بسط سریع آن در سایر نقاط جهان، صنعتی شدن به عنوان یکی از رویکردهای اساسی برای توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه مطرح گردیده است (بختیاری، دهقانی زاده؛ ۱۳۹۲).

در کشورهای توسعه یافته، به طور عموم توسعه با صنعتی شدن تحقق یافته و توسعه صنایع با رشد اقتصادی و افزایش سطح زندگی عمومی همراه بوده است. در کشورهای در حال توسعه نیز کارآیی و بهره‌وری در بخش صنعت به میزان قابل ملاحظه‌ای از بخش کشاورزی بیشتر است، به خصوص آنکه صنعت توانسته است کارآیی سایر بخش‌ها را نیز افزایش دهد (Chenery et al., 1986). تجربه جوامع توسعه یافته نیز حاکی از ارتباط مستقیم رفاه و سطح زندگی بهتر مردم با گسترش صنایع در آن جوامع می‌باشد. به علاوه تجربه کشورهای

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

توسعه یافته صنعتی نشان داده است که صنعتی شدن به عنوان نیروی محرکه برای توسعه و رشد کلیه بخش‌های اقتصادی و بافت‌های اجتماعی نقش ایفا کرده و در نهایت افزایش چشمگیر ارزش افزوده بخش صنعت در تولید ناخالص داخلی در کنار بسیاری از تحولات و تغییرات قابل توجه در عرصه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، همگی در زمره شاخص‌ترین دستاوردهای راهبردی توسعه صنعتی تلقی شود (Szimai & Verspagen, 2011). در ایران نیز ۴۵ درصد از تولید ناخالص داخلی به بخش صنعت اختصاص دارد که این خود نشان دهنده اهمیت این بخش در اقتصاد بوده، بنابراین برای رشد و توسعه اقتصاد نیاز است که توجه بسیاری به بخش صنعت نمود. در این رابطه نیز دین مبین اسلام سفارشات را مبذول داشته که در این میان امام صادق (علیه السلام) فرمودند: خدا اسباب روزی مردمان را در کارهای مختلف و صنایع گوناگون قرار داد و این برای بقای بشر پایدارتر، و برای تدبیر امور درست‌تر است (الاحتجاج، ص ۳۴۱).

ل) عدالت در توزیع منابع و درآمد: یکی از اهداف نظام اقتصادی اسلام رعایت عدالت در توزیع منابع و درآمد و ثروت است تا از انباشت مال و مصرف بی‌رویه آن‌ها جلوگیری شود و همگان از مواهب الهی بهره‌مند گردند و دستیابی افراد به منابع و درآمد هم بر مبنای حقوقی است که خاستگاهی دارند. وظیفه دولت اسلامی است که از انباشت ثروت و مصرف بی‌رویه مالکان جلوگیری کند، تا از این رهگذر هم از اتلاف سرمایه مانع شود و هم زمینه بهره‌مندی دیگران را فراهم آورد (آملی، ۱۳۹۱) و جامعه را از فقر دور سازد زیرا فقر مانع بزرگ در راه رسیدن به پیشرفت و تعالی است. کنترل میزان فقر و تلاش برای ریشه کن کردن آن از ملزومات دستیابی به پیشرفت و توسعه می‌باشد (Dower, 2011). در این رابطه حضرت امام صادق (علیه السلام) فرمودند: خدا در میان اموال توانگران برای تهیدستان حقوقی را به اندازه کفایت آنان واجب کرده است (الکافی، ج ۳، ص ۴۹۸).

م) توزیع خدمات:

امروزه بر کسی پوشیده نیست که بخش خدمات در کنار بخش‌های تولیدی، یکی از بخش‌های مهم اقتصاد و بالندگی هر کشور است. بطوری که بسیاری از سازمان‌ها عامل مهم موفقیت یا شکست خود را در ارائه خدماتی مناسب با نیازهای مشتریان می‌بینند. بر این اساس سهم و نقش این بخش در ایجاد مزیت رقابتی برای سازمان‌ها، افزایش ارزش افزوده و تخصیص بهینه منابع به فعالیت‌ها، افزایش تولید ملی و تولید ناخالص داخلی، کاهش بیکاری و... بسیار جلوه گر می‌نماید. در حال حاضر نیز سهم خدمات در کشورها از سهم سایر بخش‌ها رشد بیشتری یافته و در واقع به موتور اصلی و محرک اقتصاد کشورها تبدیل شده است. از موارد توزیع عادلانه، توزیع امکانات رفاهی و خدمات میان همه مردم است؛ مانند احداث راه‌ها، بیمارستان‌ها و مراکز آموزشی، فرهنگی و تفریحی. درباره اهمیت خدمت و ارائه خدمات پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله می‌فرمایند: عبادت

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کی وی ایم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

کننده ترین مردم، شخصی است که خیرخواه تر و دل پاک تر باشد نسبت به تمامی مسلمانان (اصول کافی، ج ۴: ص ۴۸۲). در جدول شماره ۲، مؤلفه های اصلی پیشرفت اقتصادی در کلام معصومین به اختصار بیان شده اند. جدول ۲، تطبیق مؤلفه های پیشرفت اقتصادی استخراج شده از کلام ائمه معصومین همراه با استناد به منابع

نام شاخص	استناد به منابع	حد پایین	حد وسط	حد بالای	عدد فازی
		عدد فازی	عدد فازی	عدد فازی	عدد فازی
		U_{ij}	M_{ij}	L_{ij}	S_{ij}
تأمین نیازهای جامعه	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۴۹۰-۴۹۱ (الفقیه، ج ۲، ص ۱۹۰). (الکافی، ج ۲، ص ۱۹۴) (الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۳۵۸). (مصادقه الاخوان، ص ۳۶).	0.0000	9.1506	9.7529	7.7259
توجه به بیت المال و دقت در مصارف آن	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۳۶ (کتاب الخصال، ص ۳۱۰) (نهج البلاغه، نامه ۵۳).	7.7539	9.1870	9.7333	9.0392
وقف	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۵۲ (روضه الواعظین، ص ۱۱؛ بحار الانوار، ج ۲، ص ۲۳) (Kuran, 2008) (حسینی، ۱۳۸۲)	7.5997	9.1399	9.7847	8.9906
قناعت	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۷۴ (تحف العقول، ص ۴۰۳) (نهج البلاغه، حکمت، ۳۷۱)	0.0000	9.1244	9.7740	7.7119

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

9.0980	9.7999	9.2501	7.7880	<p>(مفردات راغب، ص ۴۱۳).</p> <p>(مروتی و رحیمی؛ ۱۳۹۱)</p> <p>(رشاد، ۱۳۸۶، ص ۲۷۲)</p> <p>جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۷۴</p> <p>(ثواب العمال، ص ۴۶).</p> <p>جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۷۳-</p> <p>۵۷۵</p> <p>(شهید مطهری، ۱۳۸۲).</p>	زکات و انفاق
8.8700	9.6322	9.0247	7.4887	<p>(حبیبی، ۱۳۸۹)</p> <p>(دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۶۶)</p> <p>(احکام القرآن، ج ۴، ص ۱۰)</p> <p>(الکافی، ج ۲، ص ۵۱۱)</p> <p>(الکافی، ج ۵، ص ۹۱)</p> <p>آیه ۲۹ سوره نساء</p> <p>جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۸۳-</p> <p>۵۸۵</p> <p>(تسنیم، ج ۱۷، ص ۳۴۴).</p>	پرهیز از تضييع مال و نگهداری آن
7.6247	9.7076	9.0102	0.0000	<p>(سلطانی، ۱۳۸۸).</p> <p>(قرب الاسناد، ص ۵۵)</p> <p>(الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۶).</p> <p>(الکافی، ج ۵، ص ۸۸).</p> <p>جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۴۳۷</p>	توليد و بهره‌وری
7.7294	9.7021	9.1686	0.0000	<p>(جامع الخبر، ص ۱۳۹)</p> <p>(جامع الخبر، ص ۱۳۹)</p> <p>(الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۸).</p>	کسب حلال
7.6520	9.7313	9.0451	0.0000	<p>جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۹۵-</p> <p>۶۰۱</p>	توسعه کشاورزی و دامداری

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کیوم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

				(وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۵) (بحالانوار، ج ۱۰۰، ص ۶۹؛ الكافی، ج ۵، ص ۲۶۰) (کتاب الخصال، ص ۴۶؛ المحاسن، ص ۶۴۳) (Johnston and Mellor,) .1961) (Erh-Cheng, 1988) جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۰۲- ۶۰۳	
9.0224	9.7892	9.1731	7.6527	(الفقیه، ج ۳، ص ۱۹۲) (وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۵) (فرهادی، ۱۳۸۳) جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۱۳- (الاحتجاج، ص ۳۴۱) (بختیاری، دهقانی زاده؛ ۱۳۹۲).	توسعه تجارت
7.5884	9.6749	8.9639	0.0000	(Chenery et al .,1986) Szimai & Verspagen,) .2011) جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۱۶- ۶۱۹	توسعه صنعت
7.6947	9.7320	9.1091	0.0000	(الكافی، ج ۳، ص ۴۹۸) (Dower, 2011).	عدالت در توزیع منابع و درآمد
7.5485	9.5879	8.9258	0.0000	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۲۲- اصول کافی، ج ۴: ص ۴۸۲	توزیع خدمات

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

بحث و نتیجه گیری

دستیابی به پیشرفت و توسعه برای هر کشوری نیازمند وجود الگویی کامل و جامع با پیش زمینه های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی و مذهبی می باشد. بسیاری از کشورهای پیشرفته الگوهای موفق را در زمینه پیشرفت و تعالی ارائه داده اند، اما استفاده صرف کشورهای دیگر از این الگوها، بدون در نظر گرفتن ارزش ها و هنجارهای خود، کارآمدی قابل توجهی نخواهد داشت. توسعه اقتصادی از جمله مباحثی است که عدم دستیابی به آن، باعث ایجاد مشکلات جدی در فرآیند توسعه می شود. بدون دستیابی به توسعه اقتصادی نمی توان به خودکفایی و رهایی از وابستگی اقتصادی که از ارزش های مهم جامعه انسانی است، دست یافت. در زمانی که توسعه به معنای کمی آن مورد توجه بود، شاخص های اقتصادی چون درآمد، زیربنای فیزیکی و تولید ناخالص داخلی معیارهایی برای توسعه شناخته می شد. با پیشرفت های انجام شده در زمینه توسعه اقتصادی و همچنین تعریف شاخص های جدید برای ارزیابی آن، مشخص گردید که با گذر زمان تعاریف نوین از توسعه اقتصادی، به تعاریف اسلامی نزدیک تر می شوند.

امروزه شاهد تحولاتی وسیع در اصول، مبانی، شاخص ها، تئوری ها و اهداف توسعه اقتصادی هستیم. از سوی دیگر، در منابع و مآخذ دینی، شاهد مصادیق و مؤلفه های فراوانی در باب توسعه اقتصادی هستیم. لذا در این پژوهش تلاش گردید تا با توجه به دو پیشینه نظری موجود، به تحلیل و بررسی مضامین توسعه و پیشرفت اقتصادی در سیره اهل بیت علیهم السلام پرداخته شود. از اینرو ۱۴ مؤلفه های اساسی برای توسعه و پیشرفت در بعد اقتصادی بیان گردید.

همانطور که از نظر خبرگان مشخص است، شاخص زکات و انفاق دارای بیشترین اهمیت از میان شاخص های اقتصادی موجود می باشد. از اینرو اگر کشور اسلامی، بخواهد به سمت پیشرفت و توسعه اقتصادی حرکت نماید، باید روحیه پرداخت زکات و انفاق در آن جامعه، پیش از پیش فعال گردد. با پرداخت زکات می توان به ایجاد و تعدیل ثروت در جامعه اسلامی کمک نمود. دومین شاخصی که از منظر توسعه و پیشرفت اقتصادی باید مورد توجه قرار بگیرد، توجه به بیت المال و دقت در مصارف آن می باشد. سیره و روش امام علی علیه السلام نشان می دهد که چقدر برای حفظ و حراست از بیت المال مسلمین اهمیت قائل بودند و هیچ گونه ملاحظه و مسامحه در مورد خیانت کنندگان به آن را روا نمی دانستند. سومین عامل و شاخصی که از منظر خبرگان برای پیشبرد اهداف اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است، شاخص تجارت می باشد. تجارت به عنوان عامل و موتور توسعه اقتصادی در نظر گرفته شده است. وقف، به عنوان یکی از راهبردهای اساسی اسلام برای تأمین نیازهای عمومی به ویژه نیازهای اقشار آسیب پذیر است و در اقتصاد از جایگاه ویژه ای برخوردار است. اهتمام فوق العاده امیرالمؤمنین علیه السلام به سنت وقف، با توجه به درایت و حکمت بی نظیر ایشان، حاکی از اهمیت این سنت

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

در مکتب اقتصادی اسلام است. از اینرو این عامل به عنوان چهارمین عامل در توسعه اقتصادی کشورها تشخیص داده شده است. توجه به مال و جلوگیری از اسراف و تضييع آن از دیگر عوامل شناخته شده مهم در پیشرفت اقتصادی کشورها می‌باشد. از منظر خبرگان این حوزه، شاخص‌های کسب روزی حلال، تأمین نیازهای جامعه، قناعت، عدالت در توزیع منابع و درآمد، توسعه کشاورزی و دامداری، تولید و بهره‌وری، توسعه صنعت و توزیع خدمات به ترتیب دارای اهمیت‌های بعدی در پیشرفت و توسعه اقتصادی شناخته شده‌اند.

منابع و ماخذ

۱. قرآن کریم؛ سوره نساء؛ آیه ۲۹
۲. قرآن کریم؛ سوره بقره؛ آیات ۵۷، ۱۶۸
۳. جوادی آملی، (۱۳۹۱)؛ *مفاتیح الحیات*؛ نشر اسراء.
۴. ازکیا، مصطفی؛ (۱۳۸۱)؛ *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران، کلمه.
۵. نراقی، یوسف؛ (۱۳۷۰)؛ *توسعه و کشورهای توسعه‌نیافته*، تهران، شرکت سهامی انتشار.
۶. تودارو، مایکل؛ (۱۳۷۸)؛ *توسعه اقتصادی در جهان سوم*، غلامعلی فرجادی، تهران، موسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی و توسعه، نهم.
۷. جهانیان، ناصر؛ (۱۳۸۶)؛ *بنیادهای توسعه اقتصادی عادلانه در اسلام*؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ سال هفتم، شماره ۲۵
۸. نظریپور، محمدنقی؛ (۱۳۹۰)؛ *گستره اثرگذاری فرهنگ اسلامی بر توسعه اقتصادی*؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ سال دهم؛ شماره ۳۸.
۹. کیندل، برگر و چارلز؛ (۱۳۵۱)؛ *توسعه اقتصادی*، رضا صدوقی، رشت، مدرسه عالی مدیریت گیلان، ص ۷
۱۰. مروتی، سهراب؛ رحیمی معصومه؛ (۱۳۹۱)؛ *بررسی تأثیرقناعت در تحقق جهاد اقتصادی از منظر نهج البلاغه؛ همایش ملی نهج البلاغه و علوم انسانی*؛ شماره ۲؛ صص ۵۵۶-۵۸۵
۱۱. رشاد، علی اکبر؛ (۱۳۸۶) *دانشنامه امام علی(ع)*، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ چهارم.
۱۲. مطهری، مرتضی؛ (۱۳۸۲)؛ *نظری به نظام اقتصادی اسلام*؛ تهران: انتشارات صدرا.
۱۳. حبیبی، جوادی؛ (۱۳۸۹)؛ *اسلام و توسعه پایدار*؛ مجله اندیشه صادق؛ شماره ۱۳ و ۱۴
۱۴. جوادی آملی، عبدالله؛ تسنیم، تفسیر قرآن کریم؛ قم؛ مرکز نشر اسراء.

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

۱۵. سلطانی، الیزابت؛ (۱۳۸۸)؛ نقش بهره‌وری در رشد اقتصادی و توسعه صادرات غیرنفتی؛ مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی؛ شماره های ۹۵ و ۹۶.
۱۶. فرهادی، علیرضا؛ (۱۳۸۳)؛ بررسی آثار تجارت خارجی بر رشد اقتصادی ایران؛ مجله برنامه و بودجه؛ شماره ۸۴؛ صص ۲۷-۵۸.
۱۷. بختیاری، صادق؛ دهقانی زاده، مجید؛ (۱۳۹۲)؛ نقش فعالی تهای صنعتی در توسعه اقتصادی رهیافت مدل داده ستانده"؛ فصلنامه علمی و پژوهشی برنامه ریزی و بودجه؛ سال هیجدهم؛ شماره ۲؛ صص ۵۹-۷۹.
۱۸. حسینی، رضا؛ (۱۳۸۲)؛ سیره اقتصادی امام علی (ع) تهران؛ کانون اندیشه جوان.
۱۹. فراهانی فرد، سعید؛ (۱۳۷۸)؛ نگاهی به فقر و فقر زدایی از دیدگاه اسلام، کانون اندیشه جوان، چاپ اول، بهار، ص ۱۲۶.
۲۰. لغت نامه دهخدا.
۲۱. لغت نامه معین.
۲۲. عابدی جعفری، حسین و محمد تسلیمی و ابوالحسن فقیهی و محمد شیخزاده، ۱۳۹۰، "تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی"، اندیشه مدیریت راهبردی، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، ۱۵۱-۱۹۸.
۲۳. نهج البلاغه، امیر المومنین علی علیه السلام. (۱۳۷۹). گردآوری ابوالحسن محمد بن الحسین سید رضی. (جواد فاضل). انتشارات افراسیاب.
۲۴. نهج البلاغه، (۱۳۶۹). (سید جعفر شهیدی). انتشارات شرکت علمی، فرهنگی.
۲۵. ابن شعبه الحرانی، حسن بن علی، (۱۳۶۳)؛ تحف العقول عن آل الرسول؛ تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم؛ موسسه انتشارات اسلامی؛ قم.
۲۶. الشیخ الصدوق، محمدبن علی بن بابویه القمی؛ (۱۴۰۳ق)؛ الخصال؛ چاپ دوم؛ انتشارات جامعه مدرسین؛ قم.
۲۷. الشیخ الصدوق، محمدبن علی بن بابویه القمی؛ (۱۳۶۴ش)؛ ثواب الاعمال و عقاب الاعمال؛ شریف رضی؛ چاپ دوم؛ قم.
۲۸. الشیخ الصدوق، محمدبن علی بن بابویه القمی؛ (۱۴۱۳ق)؛ من لایحضره الفقیه؛ چاپ سوم؛ موسسه انتشارات اسلامی؛ قم.

پشرفٹ ایران؛ گذشتہ، حال، آئندہ

سی ام وی وی ایم اردیشت ماہ ۱۳۹۴

۲۹. المجلسی، محمدباقر بن محمد تقی؛ (۱۴۰۴ق)؛ بحارالانوار؛ مؤسسہ الوفاء؛ بیروت.
۳۰. الشیخ الصدوق، محمد بن علی بن بابویہ القمی؛ (۱۴۰۲ق)؛ مصادقہ الاخوان؛ لیتوگرافی کرمانی؛ قم.
۳۱. القاضی النعمان، نعمان بن محمد التمیمی المغربی؛ (۱۳۸۵)؛ دعائم الاسلام؛ چاپ دوم، دارالمعارف؛ مصر.
۳۲. الحمیری القمی، عبدالله بن جعفر؛ (قرن ۳ھجری)؛ قرب الاسناد؛ چاپ سنگی؛ کتابخانہ نینوی؛ تہران.
۳۳. حیدر شعیری، محمد بن محمد؛ (۱۳۶۳)؛ جامع الاخبار؛ چاپ دوم؛ شریف رضی؛ قم.
۳۴. العلامہ المجلسی؛ محمدباقر بن محمد تقی؛ (۱۴۰۴ق)؛ بحارالانوار الجامعہ لدرر اخبار الائمہ الاطہار؛ مؤسسہ الوفاء؛ بیروت.
۳۵. ابی القاسم الحسین بن محمد؛ المفردات فی غریب القرآن.
۳۶. ابن الفتال نیشابوری؛ محمد بن الحسن؛ روضہ الواعظین و بصیرہ المتعلمین؛ شریف رضی؛ قم.
۳۷. محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین؛ (۱۴۱۴ق)؛ تفصیل وسائل الشیعہ إلى تحصیل مسائل الشریعہ، انشارات آل البيت لإحياء التراث؛ قم.
۳۸. احمد بن علی بن ابی طالب الطبرسی، (۱۴۰۳ق)؛ الاحتجاج علی اهل اللجاج؛ چاپ یکم؛ نشر مرتضی؛ مشهد.
۳۹. ثقہ الاسلام؛ محمد بن یعقوب الرازی؛ (۱۳۶۵)؛ الکافی؛ دار الکتب الاسلامیہ؛ چاپ چہارم؛ تہران.
۴۰. ابی بکر، عبدالرحمان؛ (۱۴۰۱)؛ الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر؛ چاپ یکم؛ بیروت.
۴۱. الكلینی، محمد بن یعقوب الرازی؛ (۱۳۶۵)؛ الکافی؛ تہران، چاپ چہارم، دارالکتب اسلامی.

42. Baltar, Fabiola, Ignasi Brunet, (2012), "Social research 2.0: virtual snowball sampling method using Facebook", **Internet Research**. 22 (1): 57 – 74.

43. Braun, V. & V. Clarke, (2006), "Using thematic analysis in psychology", **Qualitative Research in Psychology**, 3 (2): 77-101.

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

44. Chang, Y. H. (1998). **Transportation plan appraisal and decision making-discussion and application of the fuzzy theory**, Hwatai, Taipei.
45. Chen, M. K., & Wang, S. C. (2010). "The use of a hybrid fuzzy-Delphi-AHP approach to develop global business intelligence for information service firms". **Expert Systems with Applications**. 37: 7394-7407.
46. Bam Dev Sharda, George A. Miller & Archibald O. Haller (1998). **"Concept and Indicators of Development: An Empirical Analysis"** Journal of Developing Societies, V. 14, April.
47. Myrdal G.(1967), **Economic Theory and under Developed Regions**, NewYork Pantheon.
48. Kuran, T. (2008) **Islamic Economic Institutions, in The New Palgrave Dictionary of Economics**, 2nd edition, S. N. Durlauf and L.E. Blume, eds., New York: Palgrave Mcmillan, Vol.4: 582-585
49. Johnston, Bruce and John Mellor. (1961). **The Role of Agriculture in Economic Development**. American Economic Review. 51(4). Pp. 566-593
50. Erh-Cheng, 1988, **The contribution of agriculture to economic growth: Some empirical evidence**, World Development, 16, pp. 1329-1339
51. Chenery, H., Robinson, S., & Syrquin, M. (1986). **Industrialization and Growth. A Comparative Study**. New York: Oxford University Press. pp. 150- 200.
52. Szimai, A., & Verspagen, B. (2011). **Manufacturing and economic growth in developing countries 1950- 2005**. UNU-MERIT Working Paper. p. 17.
53. Dower, N. (2011). **Development Ethics, Encyclopedia of Applied Ethics** (Second Edition), pp 779-788
54. Hsu T.H., Yang, T. H. (2000). "Application of fuzzy analytic hierarchy process in the selection of advertising media". **Journal of Management and Systems**, 7: 583-99.
55. Johnson, William H.A & Roberto Filippini. (2013). "Integration capabilities as mediator of product development practices–performance. **Journal of Engineering and Technology Management**". 30: 95-111.
56. Kemp, R., & Parto, S. (2005). Governance for sustainable development: moving from theory to practice. **International Journal of Sustainable Development**, 8: 12–30.
57. Lélé, Sharachchandra M. (1991). "Sustainable development: A critical review". **World Development**. 19: 607–621.
58. Mikhailov, L. (2003). "Deriving priorities from fuzzy pairwise comparison judgements". **Fuzzy Sets and Systems**, 134: 365-385.
59. Ojo, Adegboyega. Tomasz Janowski & Johanna Awotwi. (2013). "Enabling development through governance and mobile technology". **Government Information Quarterly**. 30: 32-45.
60. Okoli C. Pawlowski, S. D. (2004). "The Delphi method as a research tool: an example, design considerations and applications". **Information and Management**, 42: 15-29.
61. Pareto. V. (1991). **The Rise and fall of Elites**. New Brunswick.